УДК 811.111.’01
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.11

ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІ ІСТОТОЦЕНТРИЧНІ ТА ЗООЦЕНТРИЧНІ ОБРАЗНІ ПОРІВНЯННЯ РІВНОСТІ

OLD ENGLISH CREATURECENTRIC AND ZOOCENTRIC SIMILES

Оленяк М.Я.,
orcid.org/0000-0002-5888-326X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті на матеріалі давньоанглійських образних порівнянь, дібраних з корпусу давньоанглійської мови університету Торонто, в якому представлена принаймні одна копія усіх збережених до сьогодні рукописів, розглянуто семантичні особливості давньоанглійських істотоцентричних та зооцентричних образних порівнянь, предметом котрих виступають істоти нелюдської, часто невідомої природи або тварини. Аналіз емпіричного матеріалу здійснюється за принципом центризму і морфізму, який виказує різноманіття конфігурацій предмета і еталона порівняння: першого – як центра висловлення, другого – як доцентрово приєднаного образу метаморфози предмета. Точкою відліку в класифікації емпіричного матеріалу є тематична віднесеність предмета порівняння з урахуванням домену запозичення образу, який відповідає категорійній віднесеності еталона порівняння в об’єктивній реальності, та з переліком асоціацій, об’єктивованих у розглядуваних фігуративних утвореннях. У статті встановлено продуктивність усіх виокремлених типів аналізованих образних порівнянь, на основі чого описано маргінальні, але ідіосинкратичні фрагменти картини світу середньовічних англійців, пов’язані з потрактуванням живих істот нелюдської природи. Визначено параметри, за якими відбувається зіставлення предмета й еталона порівняння у кореляції з типом джерела запозичення образу. Доведено, що англосаксонські уявлення про живі істоти виходять далеко за межі того, що піддається поясненню: істотоцентричні образні порівняння засвідчують елемент незбагненності та таємничості в картині світу її носіїв. З’ясовано, що зооцентричні образні порівняння є жанрово зумовленими та рідко використовуються у пізнавальних контекстах, більшою мірою з’являючись в загадках та текстах дидактично-релігійного характеру. Емпіричний матеріал у вигляді дібраного субкорпусу досліджується вперше.

Ключові слова: істота, тварина, образне порівняння, фігуративність, картина світу, англосаксонське суспільство.

The article deals with the Old English similes harvested from the University of Toronto corpus of the Old English language, which contains at least one copy of every currently surviving manuscript. It focuses on the peculiarities of the semantics of Old English creaturecentric and zoocentric similes, whose tenors are non-human creatures of usually unknown and unexplainable nature, as well as animals of different kinds. The analysis of the material is carried out according to the centric-morphic principle, which reflects the typology of tenor and vehicle configurations representing the central topic of the utterance as well as the centripetal image of its metamorphosis. The classification of the analyzed similes is based on the thematic reference of the tenor in accordance with the domain of the employed image, which coincides with its referential category, including the list of the associations verbalized in the studied similes. The productivity of all singled-out simile types is determined serving as a basis for the characterization of the peculiarities of the Anglo-Saxon idiosyncratic worldview fragments, however marginal they are, dealing with the imagery of non-human creatures. The article highlights the parameters, against which the speakers juxtaposed the tenor and the vehicle, correlating with the source of the borrowed image. It proves that Anglo-Saxon understanding of the non-human creatures goes far beyond the limits of the explainable: Creaturecentric similes basically witness the element of mystery and the unknown in its speakers’ worldview. Zoocentric similes are mainly genre-determined and are hardly used in cognitive contexts being restricted to riddles and religious texts. The harvested subcorpus of the empirical material has been analyzed for the first time.

Key words: creature, animal, simile, figurative language, worldview, Anglo-Saxon society.

Постановка проблеми. Образне порівняння (далі ОП) – це універсальне явище, мовленнєва актуалізація якого свідчить про варіативність в історико-мовно-культурних контекстах навіть у межах однієї мови. Лінгвістична зацікавленість цим явищем не вщухає, при цьому переважна більшість досліджень, як вітчизняних, так і зарубіжних, здійснюється на матеріалах сучасного етапу розвитку мов, тоді як історичні дослідження більш ранніх етапів їх становлення залишаються на далекій периферії, тож дана стаття є заповненням лакуни, яка утворилася наслідок відсутності досліджень давньоанглійських образних порівнянь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз емпіричного матеріалу у пропонованій розвідці здійснюється в площині лінгвокультурологічного аспекту, що дозволяє застосувати теорію В. фон Гумбольдта [1], О. Потебні [2] та Б. Навроцького [3], суть якої відображена в більш популяризованій, традиційно цитованій гіпотезі лінгвістичного релятивізму Сепіра-Ворфа, згідно з якою мова по-різному членує дійсність, в ній карбуються результати різного досвіду пізнання, які в своїй сукупності репрезентують мовну картину світу, тобто уявлення про дійсність. Методологійною базою розвідки слугують також праці іноземних науковців, присвячені потрактуванню ОП як фігуративному утворенню [4], як і низки вітчизняних мовознавців, які приділяють особливу увагу лінгвокультурним особливостям ОП та його комунікативним функціям [5; 6; 7; 8], що у своїй сукупності з-поміж іншого позиціонує ОП як когнітивний механізм кодування інформації. Авторська позиція є також співставною з теорією релевантності, і полягає в тому, що ОП є видом компаративного утворення, яке вимагає фігуративної інтерпретації, будучи семантично близьким з метафорою, тоді як синтаксично – з логічним порівнянням.

Постановка завдання. Метою даної розвідки є з'ясувати семантичні особливості давньоанглійських ОП, предметом яких виступають істоти або тварини, об'єктивуючи узагальнення культурологічного характеру, пов'язані з картиною світу середньовічних англосаксів.

Виклад основного матеріалу. Оскільки предмет і еталон порівняння мають однакову смислову значущість і є двома основними елементами ОП, таксономізація давньоанглійських ОП за семантичними ознаками може базуватися на двох принципах: принципі центризму, об'єктивованому предметом порівняння, і принципі морфізму, об'єктивованому еталоном. Підставою для виокремлення принципу центризму є той факт, що при створенні ОП мовець актуалізує поняття, представлене предметом ОП, апелюючи до образу еталона, а не навпаки: метою є уточнення поняття, зосередження реципієнта на предметі порівняння, затримка його уваги на фрагменті розповіді, довкола якого створюється додатковий смисл шляхом апелювання до еталона; тобто *в центрі* розповіді знаходиться предмет порівняння, в той час як залучення еталона, який знаходиться поза сюжетною лінією висловлення, носить доцентровий характер.

Об'єктом даного дослідження виступають давньоанглійські ОП, чиїм предметом порівняння, який і є центром висловлення, перебувають істоти або тварини, тому аналізований емпіричний матеріал представлено двома групами: істотоцентричні ОП та зооцентричні ОП.

1. Істотоцентричні синтаксичні образні порівняння рівності

Предметами істотоцентричних ОП виступають істоти загалом, безвідносно до біологічного виду; монстри, чия біологічна сутність є невідомою або міфічні створіння. Вони можуть бути як однорідними (напр. фантастичний птах фенікс), так і неоднорідними, тобто поєднувати частини тіла різноманітних істот, наприклад:

(1) *...syndon geweaxene swa frihterasfram ðanheafdeoð ðonenafelan, & seo ðerdæl byð mannes gelic*. '…вони виросли, як віщуни / правдомовці від голови до пупка, а інша частина в них, як людське тіло.'

Такими в *Чудах сходу* XI століття змальовуються донестри, які населяють острів у Червоному морі, і є канібалами та поліглотами: вони говорять мовою прибульців, все про них знають, входять в довіру, а потім з'їдають і плачуть над їхніми головами. І хоча точної конкретизації тваринної частини тіла в тексті немає, ілюстрація до рукопису та протиставлення, яке вводить антропоморфне ОП, свідчить про те, що лише нижня частина тіла була подібна до людської.

Істотоцентричні ОП видається недоцільним категоризувати за типом сигніфіката предмета порівняння, оскільки останні мають визначений вид лише в деяких контекстах (напр. фенікс). В більшості інших випадків – це створіння незрозумілої природи, які не піддаються типологізації. Водночас відповідно до сфери залучення еталонів, вони поділяються на зооморфні (а), екоморфні (б), артефактоморфні (в), теоморфні (г) та антропоморфні (1).

а) Предметами істотоцентричних зооморфних

ОП виступають фенікс і різноманітні монстри, наприклад:

(2) *Þa hit wæs seo fifte tid þære nihte, þa mynton we us gerestan, ac þa cwoman þær hwite leon in fearra gelicnisse swa micle & hie ealle swiðe grymetende ferdon.* 'Коли була п'ята година ночі, ми сподівалися трохи відпочити, але з'явилися білі леви, схожі на биків, і всі вони почали наближатися, ревучи.'

Даний приклад дібрано з *Листів Олександра Аристотелю* кінця VII століття. Інші істоти, зображені за допомогою таких ОП, завжди уподібнюються до еталона за параметром зовнішнього вигляду і засвідчують існування монстрів, схожих на ведмедів; індійських великих мишей, подібних до лисиць; велетенських мурах (розміру собак), чиї ноги схожі на ноги коників-стрибунців; наявні також сюжети, в яких фенікс уподібнюється до орлятка, орла або павича.

б) Істотоцентричні екоморфні ОП уподібнюють поняття за трьома параметрами (формою, кольором і звуком); багато з них описують фенікса. Інші істоти, які переважно зображуються в *Листах Олександра Аристотелю* або в *Чудах сходу,* рідше – в *Беовульфі*, є монстрами, чиє дихання або погляд нагадує полум'я; а тіло – молоко; звук крил створінь з зубами, наче у лева, уподібнюється до звуку води; міцність кігтів прирівнюється до сталі; голова нагадує місяць, наприклад:

(3) *...wæs þæm deore eall se hrycg acæglod swelce snoda hæfde þæt deor seonowealt heafod swelce mona* & þæt deor hatte *quasi caput luna*... '… спина звіра була вся всипана, як стрічка; у звіра була кругла голова, як місяць, а сам звір називався *quasi caput luna* 'голова, як місяць'…'

в) Істотоцентричні артефактоморфні ОП є малопродуктивними, половина їх стосується істот загалом, які прирівнюються до колеса:

(4) *Ac ælc gesceaft hwearfað on hire selfre swa swa hweol; & to þam heo swa hwearfað þæt heo eft cume þær heo ær wæs*. 'Але кожна істота обертається довкола себе, як колесо, і так вона обертається, щоб знову прийти туди, де була раніше.'

В наведеному прикладі, дібраному з *Боеція* X століття, зображується тяжіння всіх істот до подібних до себе: тварин до тварин, людей до людей. Три інших істотоцентричних артефактоморфних ОП вербалізують асоціацію спини звіра зі стрічкою, якою незаміжні шотландки підв'язували волосся (3); очей двоголових змій – з ліхтарями; а також вух дивовижної раси великоголових людей – з віялами.

г) Єдине істотоцентричне теоморфне ОП зустрічається в *Житіях святих* Елфрика X століття; воно описує різноманіття створінь Божих, з-поміж яких є й невидимі:

(5) *Sume sindon ungesewenlice gastas butan lichoman swa swa synd ænglas on heofonum*. 'Деякі є невидимими духами без тіла, як ангели на небі.'

Продуктивність усіх типів істотоцентричних ОП представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Продуктивність давньоанглійських синтаксичних істотоцентричних образних порівнянь рівності за принципом морфізму

Тип еталона істотоморфного ОП	Кількість
Зооморфні	10 (41,7%)
Екоморфні	7 (29,2%)
Артефактоморфні	5 (20,7%)
Теоморфні	1 (4,2%)
Антропоморфні	1 (4,2%)
Разом	24 (100%)

Як показує таблиця, майже половина істотоцентричних ОП залучають образи тварин в якості еталонів, що видається цілком закономірним з огляду на сутність сигніфікатів предметів порівнянь, які більшою мірою є монстрами або фантастичним феніксом, категорійний статус котрого є незмінним в усіх культурах, де він, на відміну від, скажімо, єдинорога, завжди є птахом. Царина природи демонструє високу продуктивність в плані донорства образів, складаючи третину емпіричного матеріалу цього підрозділу.

Параметри, за якими зіставляються поняття в межах істотоцентричних ОП, виказують більшою мірою зв'язок з формою та зовнішністю, що, вочевидь, також є логічним, адже у фокусі уваги перебувають істоти, переважну більшість яких ніхто не бачив, окрім оповідача. Сама наявність групи істотоцентричних ОП в матеріалі вибірки є свідченням присутності чогось чудесного, незвіданого і неймовірного в картині світу англосаксів, недоступного для середньостатистичного давньоанглійського споглядача.

2. Зооцентричні синтаксичні образні порівняння рівності

Давньоанглійські зооцентричні ОП, предметами яких виступають тварини, є малопродуктивними. Водночас в межах дібраного емпіричного матеріалу можна спостерігати тенденцію до концентрації англосаксів більшою мірою на птахах (2.1) та ссавцях (2.2), оказіонально – на комахах (2.3).

2.1 Зооцентричні ОП на позначення птахів

Більшість зооцентричних ОП на позначення птахів було виявлено в давньоанглійських загад-

ках X століття. Відповідно до царини запозичення еталона вони є зооморфними (а), екоморфними (б) або теоморфними (в).

а) Цікавим прикладом зооцентричних зооморфних ОП є фрагмент загадки про сороку, який демонструє вживання цілої низки ОП:

(6) *Ic eom wunderlicu wiht, wræsne mine stefne, hwilum beorce swa hund, hwilum blæte swa gat, hwilum græde swa gos, hwilum gielle swa hafoc*… ‘Дивовижна я істота – я змінюю голос: іноді гавкаю, як собака; іноді блею, як коза; інколи гогочу, як гуска; іноді я верещу, як яструб…’

Інше зооморфне ОП уподібнює покинуте пташеня зозулі до дитинчат інших птахів.

б) Єдине зооцентричне екоморфне ОП, дібране з *Паризького псалтиря* XI століття, в черговий раз виказує асоціацію великої кількості з піском чи пилюкою:

(7) *Him þa eac feoll ufan flæsc to genihte; swa sand sæs oððe þiss swearte dust coman <gefiðrade> fugelas swylce*. ‘Він посипав на них м’ясо; як морський пісок або чорний порох, падали птахи.’

в) Єдине зооцентричне теоморфне ОП було використане в *Проповідях* Елфрика X століття, воно уподібнює птахів, які пірнають, до демонів:

(8) *Þas fugelas habbað feonda gelicnysse. ðe gehwilce menn unwære beswicað. and grædelice gripað to grimre helle*. ‘Ці птахи мають подібність до демонів, які обманюють деяких необережних людей і жадібно затягують їх у темне пекло.’

2.2 Зооцентричні ОП на позначення ссавців

Зооцентричні ОП на позначення ссавців також є переважно зооморфними (а), рідше – артефактоморфними (б) та екоморфними (в).

а) Зооморфні зооцентричні ОП уподібнюють злу собаку з вовком, хворого коня – зі скаженою твариною та тигра з вівцею:

(9) *Nu mynegiað þas deor eow mid sumon gemete þæt ge nænne oðerne ne wurðion eow to gode. buton ðone ðe we bodiað. þurh ðæs naman sind þas reðan tigres betwux eow swa tame swa scep*. ‘Тепер ці тварини нагадують вам певною мірою те, що ви не повинні шанувати ніякого іншого Бога, тільки того, кого ми проповідуємо, в ім’я якого ці люті тигри серед вас ручні, як вівці.’

б) В одному із зооцентричних артефактоморфних ОП шкура слона порівнюється з губкою, а в іншому, дібраному з *Житія святих* Елфрика X століття, осли – зі статуями:

(10) *Hi beoton þa mid swipum and mid saglum, þa mulas ealle endemes, ac hi æfre stodon on þam ylcan stede swilce anlicnyssa*. ‘Тоді вони били батогом і палицями всіх мулів однаково, але ті стояли на одному місці, як статуї.’

в) Зооцентричні екоморфні ОП також були дібрані в кількості двох; одне з них описує кита, схожого на камінь, а інше, дібране з *Гексамерону* Елфрика X століття, розповідає про розміри слонів, співставні з горою:

(11) *Ða ylpas beoð swa mycele swylce oðre muntas and hi magon lybban þreo hund geara and man mæg hi wenian to wige mid cræfte*. ‘Слони такі великі, як деякі гори, і вони можуть жити триста років, і люди можуть привчити їх вправно воювати.’

3.3 Зооцентричні ОП на позначення комах

Єдине зооцентричне ОП на позначення комах є антропоморфним; воно було дібрано з давньоанглійського замовляння X століття проти рою бджіл, яке використовувалося для того, щоб бджоли не роїлися в небажаному місці, а повернулися до вулика господаря:

(12) *And wiðdon forweorp ofer greot þonne hi swirman and cweð Sitte ge sigewif sigað to eorþan Næfre ge wilde to wuda fleogan. Beo ge swa gemindige mines godes, swa bið manna gehwilc metes and eþeles*. ‘Накиньте на них землю, коли вони рояться, і кажіть: «Сідайте, жінки-переможниці, опустіться до землі, ніколи не тікайте дикі до лісу! Дбайте про моє добро, як кожна людина про їжу та націю.»’

В наведеному прикладі сама лексема «бджола» не вживається, натомість використовується давньоанглійський кенінґ *sigewif* ‘жінка-переможниця’, що, за словами Флома [9, 340], вважалося необхідним для того, щоб заклинання спрацювало. Крім того, дане ОП дозволяє зробити певні висновки стосовно етнокультурної специфіки: оскільки еталоном серйозного відношення і відповідальності в ньому виступає піклування про їжу та націю, є підстави вважати, що питання харчування та патріотизму були особливо нагальними і значущими для англосаксів.

Продуктивність зооцентричних ОП представлено у таблиці 2.

Як показує таблиця, зооцентричні ОП є малопродуктивними, однак навіть така невелика їх кількість потребує додаткових коментарів. Справа в тому, що третина з них вживається в релігійних контекстах, пов’язаних з надприродними явищами, слугуючи засобом передачі християнських ідей, тож фокусування англосаксів власне на тваринах в пізнавальному плані було зовсім незначним. Загалом, розглядувані в цьому підрозділі ОП зустрічаються в трьох типах контекстів: релігійному, розважальному та пізнавальному. До категорії «інше» увійшло ОП з вірша X століття, яке в загальному порівнює усіх тварин, що рухаються, до людей.

Таблиця 2

Продуктивність давньоанглійських синтаксичних зооцентричних образних порівнянь рівності за принципом морфізму

ОП на позначення / Домен запозичення образу	Птахи	Ссавці	Комахи	Інше	Разом
Екоморфні	1	2			3 (18,7%)
Зооморфні	5	3			8 (50%)
Артефактоморфні		2			2 (12,5%)
Теоморфні	1				1 (6,3%)
Антропоморфні			1	1	2 (12,5%)
Разом	7 (43,7%)	7 (43,7%)	1 (6,3%)	1 (6,3%)	16 (100%)

Відносно високий відсоток зооморфних образів також не повинен сприйматися як тенденція, тому що половина з них використовуються в одній загадці, позначаючи одну лише сороку.

Не дивлячись на низьку продуктивність, параметри, за якими зіставляються поняття доменів, є достатньо різноманітними; вони включають фізичні характеристики (екоморфні), функціонування (артефактоморфні), свідомість та емоції (антропоморфні), поведінку (теоморфні), звук та поведінку (зооморфні).

Висновки. В межах істотоцентричних ОП рівності англосакси концентруються як на відомому міфічному птахові (фенікс), так і на незрозумілої природи істотах-монстрах або дивовижних східних націях. У першому випадку увага фокусується на прекрасній зовнішності фенікса із залученням образів золота, коштовностей та красивих птахів, а в другому – на гібридності створінь або на незвичності тілобудови, що зумовлює підбір еталонів за принципом схожості форми з іншими тваринами чи артефактами. В межах давньоанглійських зооцентричних ОП, одна їх третина функціонує як натяк у загадці, а друга – як засіб донесення релігійних ідей, описуючи переважно птахів і ссавців, тож зацікавленість пізнавального характеру є зовсім незначною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гумбольдт В. фон Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 448 с.
2. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. Москва : Высшая школа, 1990. 344 с.
3. Навроцький Б. Мова та поезія: нарис з теорії поезії. Київ, Харьків : Книгоспілка, 1925. 240 с.
4. Glucksberg S., Keysar B. How metaphors work / ed. A. Ortony. *Metaphor and Thought*. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. pp. 401–424.
5. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення. Дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2000. 197 с.
6. Кучеренко І. К. Синтаксичні функції порівняльних конструкцій / за ред. І. К. Кучеренко. *Актуальні проблеми граматики*, Львів : Світ. 2003. С. 136–139.
7. Мізін К. І. Comparo ergo sum, або актуальний лінгвофілософський погляд на природу порівняння. *Мовознавство.* 2010. № 1. С. 54–67.
8. Щепка О. А. Функціонально-семантичне поле компаративності. Автореф. дис. канд. філол. наук. 10.02.01. Сімферополь, 2008. 20 с.
9. Flom G. Introductory Old English Grammar and Reader. Boston : Heath, 1930. 423 p.